

Utazás a szellem birodalmában

Kötetünk két írását *Az üvegyöngyjáték* (1943) című regény kapcsolja össze. *A napkeleti utazás* 1927 és 1929 között, mintegy a nagy regény „előmunkálataként” keletkezett, s Hesse magát a regényt is a „Napkelet utazóinak” ajánlja. A *Sváb életrajz* 1934-ben született két változatban, és *Az üvegyöngyjáték* egyik tervezett életrajza volt, amelyet végül Hesse mégsem dolgozott ki teljesen, és nem vett fel a regénybe.

A Napkelet, vagyis az egzotikus, távoli, mesés és misztikus kelet, a fényesség birodalma a romantika óta a német irodalom egyik toposza: a rideg, ésszerűen működő realitás világából való elvagyódás, vándorlás és útkeresés birodalma, amelyben feloldódik idő és tér, és lehetővé válik egyfajta imaginárius szellemi közösség megteremtése. A napkeleti szövetség tagjai múlt-, jelen- és jövőbeli valóságos és költött alakok: művészek és bölcselők, akik életüket egy személyfölötti cél szolgálatába állítják, és nemzeti, vallási és ideológiai különbségektől függetlenül a humanum és a tiszta – vagyis a minden érdek nélkül munkálkodó – szellem jegyében hatnak és alkotnak. E közösség tagja lehet Püthagorasztól, Platontól és Xenophonésztól, Lao-cetől kezdve Albertus Magnum

son, Nagy Károlyon, Novalison és Mozarton át Paul Kleeig és Hugo Wolfig, illetve a költött alakokat tekintve Don Quijotétól, Heinrich von Offerdingentől Sziddhártáig és Klingsorig bárki, aki hű marad a szellemhez és önös és egyéb – mint például politikai – célok nélkül szolgálja és tartja fenn a szabad és független szellemet.

Bizonyára hatással volt e szellemi közösség megte-remtésére Hesse pietista neveltetése is, különösen John Bunyan (1628–1688) angol szerző *A zarándok vándorútja* (The pilgrim's progress from this world to that, which is to come) című regénye, melyet az író még gyermekkorából ismert.

E szellemi birodalom ábrázolása nehézségekbe ütközik, valójában lehetetlenség, ahogyan azt az elbeszélés egyik első méltatója, a Georg Winter néven publikáló, huszonöt éves Günter Eich is megjegyzi a drezdai Die Kolonne folyóirat hasábjain 1932-ben. Hesse a következőképp válaszol kritikusanak: „Ön azt mondja: a szerző szövetségi tagsága abban a pillanatban megszűnik, amikor megpróbál írni róla ... Költeményem ... miként helyesen jegyzi meg ... épp az ábrázolhatatlant igyekszik ábrázolni, a kimondhatatlanra kíván emlékeztetni. Ez bűn. De ismer-e bármilyen költeményt vagy filozófiát, amely mást próbálna, mint épp a lehetetlent lehetővé tenni, épp a tiltottat a felelősség érzésével megkísérelni?”

A fiktív történet egyik fő alakja H. H., aki egyes szám első személyben tudósít a Szövetségről és a napkeleti utazásról, megkísérli lehetővé tenni a lehetetlent. Ugyanazzal a gonddal küszködik, mint utód-

ja, *Az üvegyöngyjáték* krónikása, aki Albertus Secundus sorait választja írása mottójául: „...semmi sem szegül annyira ellene a szóban való ábrázolásnak, s mégis mit sem szükségesebb úgy az emberek szeme elé állítani, mint az olyasféle dolgokat, melyeknek létezése nem bizonyítható s nem is valószínű...” Vagyis a krónikás, miközben a lehetetlenre vállalkozik azáltal, hogy a realitáshoz képest más dimenzióban működő, ésszel felfoghatatlan szellemi-lelki történéseket igyekszik a nyelv eszközeivel a realitás dimenziójában megragadni és ábrázolni, és mindennek lehetetlenségét hangsúlyozza is, és csupán esemény sorokat tud visszaadni, és ezáltal érzékelteti e lehetetlen vállalkozást, az olvasót is „beavatottá” teszi: akinek van füle a misztériumhoz, az látni vagy legalábbis sejteni fogja, mi is az a Szövetség és az a bizonyos napkeleti utazás. Ezzel a narratív technikával csalogatja a befogadót a Szövetségbe, miközben egyfajta hagyományos fejlődéstörténetet vázol fel: a szellemi birodalom novíciusa nem elég érett ahhoz, hogy megmaradjon ebben a birodalomban, melybe meghívást kap. Nem állja ki az első próbatételt sem, elveszíti hitét, és mintegy tíz évre visszazuhan a hitetlenek reális világába, ám ellentétben a történetében ábrázolt hitehagyott fiatalemberrel, aki sosem talál vissza a Szövetséghez, H.-t újra befogadja a Magas Ítélszék, sőt beválasztja a méltóságok soraiba. Amikor H. H. önvádolt és krónikás találkozik saját anyagával, vagyis önmagával, a fiktív elbeszélő feloldódik teremtett alakjában, Leóban, tehát a bibliai vers értelmében („Annak növekednie kell, nekem pedig ki-

sebbé lennem”) ő csupán előhírnöke az örökkévalónak, a műalkotásban megteremtett Leo alakjának, miként Keresztelő János is csak előhírnöke Krisztusnak.

H. H., a kiválasztott hős, azt a háromlépcsős fejlődési utat járja be, mint Hesse minden alakja, amelyet *Az egy kis teológia* (1932) című esszéjében is bemutat. Az élet első stádiumában az ember az ártatlanság és a gyermeki büntelenség és védtettség állapotában él, míg nem öntudatra ébredvén belekeveredik az ész uralta, gyakorlatias világba, melyben feltalálja magát és „észember” lesz, vagy a kétségbeesés felé sodródik, amibe belepusztul, vagy kapaszkodót talál a büntelenség második stádiuma, egy magasabb szellemi birodalom felé. H. H. megtalálja ezt az utat, és újra bebocsátást nyer a halhatatlanok szellemi birodalmába.

Útját nem egyedül járja, hisz végigkíséri Leo, aki egyfajta lélekvezetőként működik. Leót sokféleképpen értelmezték: többen a határozott, harcos pápa típusával hozták kapcsolatba; van, aki Hesse „Löwe” (oroszlán) nevű macskájával azonosította. Volker Michels, a német Hesse-kiadás- és kutatás egyik legjelentősebb alakja, Hesse hagyatékában rátalált egy füzetre, amely a L.E.O. cím alatt tizenhat szimbólumot tartalmaz a kínai Ji king, *A Változások könyvéből*. A pontokkal ellátott betűk mint rövidítések utalhatnak azonban a L(ux) E(x) O(rient), vagyis a fény hazájára, a Napkeletre is. Leo tehát azt az idealizált alakot testesíti meg, aki keletről, a fény hazájából származik, szolgáló és uralkodó is egyúttal. Vagyis

egy olyan eszményi vezetőt jelenít meg, aki ellentétben a napi politikai csatározásokból győztesen kikerült diktátor-alkattal egy ezredéves hagyományokkal rendelkező, hierarchikus szervezet tagjaként válik irányítóvá, miként *Az üvegyöngyjáték* játék mestere, Josef Knecht is. Knecht számára a hatalom se nem cél, se nem eszköz, hanem szolgálat – a „miniszter” szó is szolgálatot jelent, akárcsak a „ministráns” –, melyet egy személyfeletti, szellemi szféra követeként végez. Leo, a vezető és a Szövetség legfőbb képviselője igazgatja útján H.H.-t, aki segítségével végül visszatalál a Szövetséghez, és örökös tagjává válik.

A napkeleti utazás 1932-ben jelent meg először önálló könyvként az S. Fischer Kiadónál ötezer példányban. Ezután csak 1947-ben, a háború után láthatott újra napvilágot. A mai napig németül több mint 300 000 példányban került forgalomba, és 23 nyelvre fordították le.

Az 1934-ben íródott *Sváb életrajz* a *Negyedik életrajz* címen csak 1965-ben publikálta Hesse halála után felesége, Ninon Dolbin, a *Prosa aus dem Nachlaß* (Próza a hagyatékából) című kötetben. *Az üvegyöngyjáték* függelékében szereplő három életrajz mellett készült még két életrajz-változat: a *Ticinói életrajz* és a *Sváb életrajz*. Az utóbbi két változatban íródott. Az első egyes szám harmadik személyben meséli el a 17. és 18. században élő pietista lelképítész és orgonista, Joseph Knecht élettörténetét, a második és végső változat több Hesse-műhöz hasonlóan már egyes szám első személyben tudósít. Ellen-

tétben a regény függelékeként közölt három életrajzzal (*Az esőcsináló, A gyóntatóatyja, Indiai életrajz*) a pietista teológus és zenész élettörténete töredékes marad, nem kerülhet be a regénybe, és a kötetünkben közölt vázlatot tekintve is arról tanúskodik, hogy Knecht nem találja meg azt a beteljesüléshez vezető utat, melyet a regényben szereplő társai. Bach kortársaként felnőtt korában szerez tudomást a nagy mesterről, és rezignáltan beletörődik, hogy amire gyermekkorától fogva vágyott, azt helyette más végezte be. A *Sváb életrajz* mégis érdekes írás. Hesse olyan témát feszeget, mellyel egész életén át küzdött, és mellyel nem sikerült megbirkóznia: szigorú erkölcsi normákon nyugvó pietista származásával és csődöt mondott neveltetésével. A *Sváb életrajz* számos önéletrajzi elemet tartalmaz. A helyszín, Beitelberg, voltaképpen Calw, Hesse szülővárosa, melyet az úgynevezett Gerbersau-történetekben sokszor felelevenít. Az atyai ház, a dekanátus, a templom, a nagynéni háza, ahol Knecht akaratlanul tanúja lesz a dékán fohásának, mind megtalálható Calwban.

A regény *Tanulóiévek* című fejezete említi a tervezett életrajzot: „Tudjuk, hogy akkoriban rengeteg régi, részben a tárgytól távol eső művet olvasott és kivonatolt az egyházi alkotmányról, a pietizmusról és Zinzendorfról, annak a kornak a liturgiájáról és egyházi zenéjéről. Azt is tudjuk, hogy a bűvös vonzerejű Oetinger prelátusba valósággal beleszeretett, s őszintén megszerette és mélységesen tisztelte Bengel magisztert – arcképét lefényképezte magának, s egy ideig az íróasztalán tartotta – s becsülettel fáradozott

Zinzendorf méltatásán, mert ez a közösség legalább annyira érdekelte, mint amennyire taszította. Végül is abbahagyta ezt a munkát, elégedetten azzal, amit közben tanult, de kijelentette, hogy képtelen ebből életrajzot írni, mivel túlon túl sok részlettanulmányt végzett, és túl sok apró adatot gyűjtött össze. Ez a valóság teljességgel feljogosít minket arra, hogy ama három kidolgozott életírásban inkább egy költői alkotó ember s egy nemes jellem alkotásait és hitvallását lássuk, semmint egy tudós dolgozatait, s úgy vélem, ekként nem bánunk velük méltánytalanul.”

Bengel alakja a *Két rend* című fejezetben is feltűnik: a mariafelsi bencés Jakobus atya is ismeri a pietista teológust, ám ő mintegy történeti perspektívából szemléli az alakját, és a különböző keresztény felekezetek és egyházak összebékítőjét látja benne, míg Knecht inkább azt a törekvését hangsúlyozza, mellyel a különböző tudományterületeket igyekezett egymásba integrálni, hasonlóan ahhoz, amit eredetileg az üvegyöngyjáték is céljaul tűzött ki.

Annak a szolgáló-uralkodónak az ideális alakja ebben a töredékben is kezd kibontakozni, mely először *A napkeleti utazásban* jelenik meg, majd *Az üvegyöngyjátékban* bontakozik ki Josef Knecht alakjában.

A töredékes életrajz főhőse, Joseph Knecht mindkét szülőtől örökli azok különböző és közös képességeit: különösen a zene iránti szeretet és érzéket. A paplány anyja családi hagyománya nyomán szellemivé szublimálódik az egyszerű származású apa hivatása, a kútmestere, aki felfedi, tisztán tartja, és az

emberek számára elérhetővé teszi a friss forrásvizet – vagyis, Bengel szavaiva, a *Biblia* és Luther tanításait.

A *Sváb életrajz* töredékes volta ellenére felhívta magára az irodalomkritika és irodalomtudomány figyelmét. Johannes Günther például a *Neue Deutsche Hefte* 1965. szeptember/októberi számában a „nagy elbeszélést” Thomas Mann, Robert Musil és Hermann Broch írásai mellé állítja.

Horváth Géza